

Karády Viktor

Zsidó–magyar szimbiózis?

A vegyes házasságok tanúsága erdélyi és bánáti városokban

(1900–1940)

A zsidó–keresztény házasságok gyakoriságának társadalomtörténeti értékelése nem teljesen problémamentes, hiszen – ahogy ezt másutt empirikusan kimutattam¹ – mind a formálisan felekezetileg „vegyesként”, mind a felekezetileg homogám gyanánt regisztrált frigyek egy része (akár homogám keresztény, akár homogám zsidó házasságokról van szó) elrejtett egészen „más” természetű házasságokat is: a „vegyesek” összeköthetnek egy zsidó vallású s egy „kikeresztelkedett” keresztény vallásút éppúgy, mint ahogy a homogám házasságok is egybekapcsolhattak akár két kereszténnyé vált zsidó származásút (a homogám keresztény házasságok esetében) vagy korábban judaizált keresztényt egy zsidó házastárssal (ahogy ez nem ritkán előfordult főképp keresztény nők vegyes házasságai esetében). Mindezek az értelmezést valamelyest megnehezítő tényezők nem változtatnak a zsidó–keresztény házasságok értelmezhetőségén a modernizálódó zsidóságban megfigyelhető társadalmi integrációs mozgalmak dinamikájának keretében.² Ahol magas és/vagy gyorsan növekvő a vegyes házasságok aránya, ott általában egy időben megtalálható a nem zsidó világhoz való közeledés egyéb gyakori jeleit is (bár nem feltétlenül a vegyes házasságokkal azonos mértékben). Ilyenek az azonos szakmai vagy réteghelyzetű keresztényekkel való gazdasági együttműködés, az ösztársadalom politikai célkitűzéseinek átvétele, a nemzetállam politikai mítoszaihoz való érzelmi azono-

sulás, a világi iskolázás térhódítása a hagyományos zsidó képzéssel szemben, bizonyos mértékű szekularizáció vagy közömbössé válás a zsidó vallásosság iránt (ami adott esetben – bár legtöbbször csak antiszemita nyomás alatt vagy éppen a vegyes házasság stratégikus elkerülése érdekében – „áttéréshez”, a felekezeti kötetlenség elbontásához vezethetett), a nyelvi, életmódbeli, kulturális „asszimiláció” egyéb megnyilvánulásai – mint például Ma-

Nagyvárad. Neológ zsinagóga a Zöldfa utcában,
1910-es évek

gyarországon a névmagyarosítási mozgalomban való aktív és voluntarista részvétel.

A fenti összefüggések egyes elemeit igen jól meg lehet világítani a vegyes házasságok kísérő körülményeit feltáró információk segítségével. Ezek talán legközvetlenebbül a *csoporthelyi távolság* problémakörére derítenek fényt, vagyis konkrétan azon kérdés megválaszolásához nyújtanak objektívált támpontokat, hogy egyrészt a modernizálódó zsidóság a keresztény társadalom *mely részlegeivel került legközelebbi partnerkapcsolatba* (olyannyira, hogy egyes tagjai ezekkel házasságokba is léptek), másrészt milyen egyéb „asszimilációs jegyeket” mutatott fel a többségi társadalomhoz való közeledésének objektívációs gyánant.

A következőkben egy felmérés eredményeire támaszkodva a vegyes házasságok nemzeti és nemzetiségi irányultságában kirajzolódó *identifikációs vagy közeledési viszonyrendszert* vizsgálom olyan erdélyi és bánáti helyi közegekben, ahol – történelmileg ugyan változó arányban – jelen volt a régió társadalmának minden nagyobb etnikai-kulturális összetevője, azaz magyarok, németek, románok és szlávok (főképp szerbek), sőt – szórványosan, de még a felvételben is azonosíthatóan – örmények is. A felmérés 1896 és 1940 között ragadja meg az összes zsidó-keresztény frigy polgári anyakönyvi adatát azonos számú homogám zsidó házasság adataival együtt néhány erdélyi és bánáti nagyvárosban:³ Aradon (1896 és 1922 között⁴), Brassóban, Nagyváradon és Temesvárott. Kiválasztásukat részben a szükséges levéltári források elérhetősége indokolta, részben pedig az a cél, hogy a felmérésben a régió fontosabb többfelekezetű vagy többnemzetiségű „asszimilációs gócai” legyenek képviselve. Ebből a szempontból Brassó szerepe másodlagos, de a többi mintavárosé kiemelkedő: mindhárom a legnagyobb lélekszámú vidéki zsidó hitközségekhez tartozott, Nagyvárad zsidó népessége⁵ egyenesen a legelső volt Budapest után; mindhárom etnikailag vagy vallásilag erősen heterogén népességű⁶; mindháromban kimutathatóan intenzív nyelvi asszimiláció,⁷ gyakori névmagyarosítás⁸ vagy/és vegyes házasság keveredés jellemezte az érintett zsidóságot. Ez utóbbi például Aradon és Temesvárott 1909-től 1912-ig (ezek a legutolsó évek, melyekre ilyen típusú városokra bontott népmozgalmi adataink vannak) az összes település között a legintenzívebb volt az országban, Budapes-

tet is beleértve.⁹ Bár Nagyváradon a többségi helyi ortodoxia¹⁰ erősen korlátozta a zsidóság házasság keveredésének esélyeit vagy kockázatát, a három városban összesítve a felvételi eredményeket, a vegyes házasságok éves számai az 1896–1899-es átlaghoz képest több mint négyszeresére nőttek 1919–1922-re (évi 22-ről 92-re).

Felvételünk tehát valódi „asszimilációs központokra” irányult, melyek különösen alkalmasnak tűnnek arra, hogy hozzájáruljanak a nemzeti asszimiláció egy fontos aspektusának objektívista megvilágítására, mely a zsidóság és a többi felekezeti és etnikai-kulturális csoport közti viszony történelmi alakulásához kapcsolódik. Ebben a dolgozatban csak az ilyen összefüggésben hasznos eredményeket tárgyalom (fenntartva egy későbbi tanulmány céljaira a társadalmi rétegszerkezet és a házasság partnerek korviszonyainak bemutatását).

Először vizsgáljuk meg az érintett népességek családnévanyagának nemzeti jellegét – a felvételben megragadott egyetlen „asszimilációs jellemzőt” – mielőtt áttérnénk a felekezeti és az etnikai „keveredés” sajátosságaira.

A zsidó házasságok névanyagából jól ki lehet olvasni az asszimilációs jellemzők bizonyos – bár eléggé korlátozott – mértékű együtt járását. A vegyes házasságok nőknél és férfiaknál egyaránt (egy kivételével) minden évcsoportban gyakrabban voltak magyar nevek, azaz a voluntarista asszimiláció már előrehaladott stádiumában álltak. Az eltérés azonban, bármilyen rendszeresen előfordul is, nem nagyon nagy. A vizsgált városokban inkább csak a zsidó elit lépett korán a magyar, majd később (sokkal ritkábban) a román uralkodó nemzettel való nominális azonosulás útjára, s ez a választás csak mérsékelten különbözteti meg a házasság „vegyülést” választókat a többiektől. Részletesebb elemzésből (melyet itt nem tudok bemutatni helyhiány miatt) kiderül ugyanis, hogy a magyar családnévűség elsősorban a szabadpályás értelmiséget és az államhivatalnokokat jellemezte mindkét házasság csoportból. Így az utóbbi két kategóriához tartozó zsidó vegyes házasság férfiak 36%-a viselt magyar nevet a többiek 19%-ával szemben. A női házasságok elmaradása a férfiaknál mutatkozó nominális asszimilációs szinttől nyilvánvalóan jelzi, hogy a névmagyarosítási mozgalom elsősorban az aktív férfinépesség érvényesülési stratégiájába illeszkedett bele. Ezek házasság részlege átlagosan fiatalabb volt, mint az összes férfi, s ezért a történelmileg 1918-ig állan-

dóan bővülő mozgalomban sokkal gyakrabban is vett részt, mint a többiek, nevezetesen a házasodó nők apáinak nemzedéke, akiktől az érintett nők magyar nevüket legtöbb esetben örökölték.

Ennél még szignifikánsabbak azonban az érdekeltek névanyagának történelmi elváltozásai. A magyar nevék arányai 1919 előtt egyértelműen nőttek, ami az asszimilációs névváltoztatási mozgalom

ismert előrehaladására utal. Az impériumváltással érthető stagnálás mutatkozik e téren, majd az 1930-as évektől valamelyes visszaesés tapasztalható. A román éra alatt a névmagyarosítási mozgalom nemcsak hogy szünetelt, és olyan fiatal nemzedékek léptek a házas piacra, amelyeknek már nem állt érdekükben, illetve nem is volt törvényes módjuk magyarosítani, de megindult egy szerény méretű no-

1. táblázat

A ZSIDÓ HÁZASOK NEVÉNEK NEMZETI JELLEGE¹¹

FÉRFIAK						
	román	német	magyar	más	összesen	esetszám ¹²
1896–1913 vegyes házasok	–	71,6	26,7	1,6	100,0	243
homogám "	0,4	81,6	14,6	3,3	100,0	267
1914–1918 vegyes házasok	–	66,3	27,9	5,7	100,0	122
homogám "	–	64,2	29,2	6,5	100,0	137
1919–1930 vegyes házasok	2,0	69,7	26,8	1,5	100,0	399
homogám "	2,2	72,3	24,4	1,0	100,0	578
1930–1941 vegyes házasok	6,1	70,2	22,7	1,0	100,0	295
homogám "	5,9	78,0	14,7	1,4	100,0	576
összesen: vegyes házasok	2,4	69,9	25,8	1,9	100,0	1059
homogám "	3,1	75,3	19,5	2,1	100,0	1558
NŐK						
1896–1913 vegyes házasok	–	81,6	15,0	3,3	100,0	267
homogám "	0,3	84,7	11,9	3,0	100,0	268
1914–1918 vegyes házasok	–	71,4	23,8	4,8	100,0	84
homogám "	0,7	81,3	15,8	2,2	100,0	139
1919–1930 vegyes házasok	2,8	76,4	19,0	1,8	100,0	327
homogám "	1,0	81,1	16,6	1,2	100,0	576
1930–1941 vegyes házasok	4,3	75,9	18,3	1,4	100,0	278
homogám "	3,1	79,7	14,9	2,3	100,0	577
összesen: vegyes házasok	2,8	77,3	18,1	2,4	100,0	956
homogám "	1,7	81,2	15,1	2,0	100,0	1560

2. táblázat

A ZSIDÓKKAL HÁZASSÁGRA LÉPŐ KERESZTÉNYEK
 CSALÁDNEVÉNEK NEMZETI JELLEGE (1896–1941)¹³

KERESZTÉNY NŐK						
	román	német	magyar	más	összesen	esetszám
1896–1913	7,5	38,9	46,5	7,1	100,0	226
1914–1918	6,9	27,9	60,0	5,2	100,0	115
1919–1930	10,3	33,8	53,1	2,8	100,0	390
1931–1941	16,1	34,3	44,6	5,0	100,0	280
összesen	10,9	34,4	50,0	4,6	100,0	1011
KERESZTÉNY FÉRFIAK						
	román	német	magyar	más	összesen	esetszám
1896–1913	4,0	31,1	58,9	5,9	100,0	273
1914–1918	3,5	17,6	68,2	10,6	100,0	85
1919–1930	23,4	26,9	44,1	5,6	100,0	320
1931–1941	28,3	24,5	44,3	2,8	100,0	282
összesen	17,6	26,6	50,5	5,3	100,0	960

minális románosodási folyamat is, ami valószínűleg leginkább az ókirályságból áttelepült s korábban román nevet felvevő zsidóság egy töredékének tulajdonítható. Táblázatunk pontosan mutatja, hogy mind a korábbi magyarosodásban, mind a későbbi – sokkal mérsékeltebb – románosodásban a nyilvános életben szereplő aktív férfiak jártak az élen, hiszen a nők legtöbbször csak szüleik révén váltottak nevet (habár erre a törvény elvben egyénileg is feljogosította őket). A névanyag elemzése mindenestre azt mutatja, hogy a magyar orientáció az anyaországtól való elszakadással sem szűnt meg, s az egész felnőtt zsidóság ötöd-heted része továbbra is magyar nevet viselt.

Ezek után rátérhetünk annak vizsgálatára, hogy a megfigyelt zsidó vegyes házások keresztény partnerei milyen névanyagot mutattak fel, ami fontos támpontul szolgálhat a preferenciális etnikai keveredés, illetve az ezzel demonstrált csoportközi közelség és közeledés elemzésére.

A 2. táblázat adatai jól mutatják a mindkét nembeli keresztény vegyes házások partnercsoportban a

magyar nevek kezdetben (1918-ig) abszolút, később csak viszonylagos többségét. A zsidó vegyes házások dominánsan magyar orientációja tehát ezekkel az adatokkal megerősítést nyer, bár az is nyilvánvaló, hogy az impériumváltással ez az irányultság jelentősen meggyengült, különösen a zsidó nők keresztény partnereit illetően. Ha abban a logikában gondolkodunk, hogy a zsidóság asszimilációs mozgalmi az érintetteket elsősorban az uralkodó nemzeti elit tagjaihoz, vagy ezek klienseihez közelítette, a magyar házások számának növekedése, majd hanyatlása a történelmi erőviszonyok alakulásának pontosan megfelelt. A preferenciális magyar kapcsolat mellett szintén erősnek tűnik a német nevekkel történő házások gyűlés, a nőknél egyharmados, a férfiaknál egynegyedes képviseltséggel, és az évekkel ingadozó, de tendenciálisan nem csökkenő arányban az egész megfigyelt korszakban. A bizonyos értelemben „uralkodó kisebbség” helyzetű németiséggel való közelséget tehát nem nyírta meg az impériumváltás úgy, mint a magyar orientációt. Ebben az eredményben mar-

3. táblázat

ZSIDÓKKAL HÁZASODÓ KERESZTÉNY FÉRFIAK ÉS NŐK FELEKEZETE
ÉS NEVÉNEK NEMZETI JELLEGE (1896–1941)¹⁶

	román	német	magyar	más	összesen	eset- szám	%	keresztény népesség 1910 ¹⁷
<i>pravoszláv</i> (görögkeleti)	80,3	3,0	10,3	6,4	100,0	203	10,4	5,8
<i>uniátus</i> (görög katolikus)	57,1	7,8	29,9	5,2	100,0	77	3,9	3,3
<i>római katolikus</i>	4,1	43,1	47,2	5,6	100,0	1135	58,2	59,0
<i>evangélikus</i>	1,4	33,1	64,1	1,3	100,0	145	7,4	3,0
<i>református</i>	6,0	10,0	82,9	11,4	100,0	350	17,9	17,9
<i>unitárius</i>	2,5	30,0	57,5	10,0	100,0	40	2,1	0,2
összesen	14,2	30,6	50,3	5,0	100,0	1950	100,0	100,0
becsült nemzetiség 1920 (anyanyelv)¹⁸	20,2	18,0	58,5	3,2	100,0			

ginálisan talán az „álvegyes” házasságok is szerepet játszhattak, amennyiben az érintett zsidó partnerek (főképp a férfiak) egy töredéke „kikeresztelkedett” zsidó származású, de még német nevű menyasszonyt választhatott magának (s ezek aránya 1918 után inkább csak nőhetett a kevésbé asszimilált német nevű zsidóság valószínűsíthetően magasabb termékenysége¹⁴ és kisebb kivándorlási hajlama folytán).

A magyar partnerek arányainak csökkenését viszont láthatóan egyre inkább a sebesen kifejlődő román kapcsolatháló ellensúlyozta 1918 után, különösen a vegyes házasságra lépő zsidó nőknél. A román orientáció ugyanakkor a vegyes házasságra hajlamos zsidó férfiaknál kezdetben jóval magasabb volt, mint a nőknél. A zsidó férfiak nagyobb korábbi „nyitottsága” és a zsidó nők 1918 után kialakuló jelentős „nyitottsági többlete” a román kapcsolatok irányában két egészen különböző körülménnyel értelmezhető. Ami a zsidó férfiakat illeti, a jelenség összefügghetett a másutt (nevezetesen Budapesten a világháborúk közötti

évtizedekben) megfigyelt „kettős heterogámiával”,¹⁵ melynek értelmében zsidó férfiak stratégikus asszimilációs gesztus gyanánt nemritkán keltek egybe rétegük szerint „lentről” jövő (munkás vagy törvénytelen származású) keresztény nőkkel, mivel a házas érdekviszonyok mérlegében ezek társadalmi alsóbbrendűségét a „kereszténység” társadalmi tőkéje kompenzálta. Felvételünkben román háztartási alkalmazottak, munkásnők vagy más beosztottak játszhattak hasonló szerepet nem egy vegyes házasságot kereső zsidó férfinál. Zsidó nőknél hasonló helyzetet sokkal kevésbé lehet dokumentálni, ezért náluk a román kapcsolat látványos megerősödését 1918 után másutt kell keresnünk. Itt inkább az impériumváltás körülményei játszhattak szerepet, amennyiben a bánáti városok házassági piacán hirtelen megjelent az egyik napról a másikra oda delegált, minden bizonnyal gyakran fiatal és nőtlen (mivel ezek tudták legkönnyebben elfogadni a váratlan földrajzi mobilitást) román hivatalnokréteg, s őket fokozatosan követték a betelepülő román szabadfoglalkozásúak és magánhi-

vatalnokok. Erre közvetlen bizonyítékul szolgál a felvételünkben megragadott keresztény vegyes házaspáros férfiak itt részletesebben nem tárgyalható rétegszerkezete. Közöttük a legtöbb románt magában foglaló ortodoxok 56%-a és az uniátus (görög) katolikusok 43%-a az értelmiséghez tartozott, a többiek 37%-ával szemben. Egyedül a közhivatalnokok tették ki a görög rítusú vegyes házaspáros férfiak nem kevesebb, mint 37%-át, míg a többieknek csak alig 17%-át. Azt, hogy a zsidó nők vegyes házaspáros gyakorlata jobban idomult az új hatalmi viszonyokhoz (az uralmat átvevő „gazdanéphez”), mint a zsidó férfiaké, messzemenően a két nem eltérő helyzetével magyarázható a házaspáros piac erőterében. Amennyiben a zsidó férfiak gyakrabban „lefelé” házaspárosodtak, a „kettős heterogámia” megvalósulási esélyeit a hivatalnoki elitnél sokkal lassabban betelepülő egyéb román népesség csak fokozatosan javította. Az átírányított román admi-

nisztrációban több férfi és sokkal kevesebb nő szolgálhatott (különösen kevés hajadon), ez tehát nem befolyásolhatta jelentősen a zsidó férfiak házaspáros vegyülésének lehetőségeit. Ráadásul a férfiakat – akik a nőknél minden tekintetben, így politikailag is aktívabbak voltak ebben a korban – az impériumváltás után is jobban kötötte az „asszimilációs szerződés” által kialakított morális elkötelezettség a magyar elit irányában, ami társas és politikai kapcsolatai révén házaspárosi választásait is erősebben benn tartotta a magyar (és német) orientáció kereteiben. A felekezeti kontroll alól kikerülő zsidó nők evvel szemben annál inkább hajlamosak voltak elfogadni az új (román) elit részéről jelentkező házaspáros „keresletet”, hogy hagyományos partnerlehetőségeiknek nem kis töredéke (a magyar hivatalnok elit) áttelepült Magyarországra.

Felvételünk lehetővé teszi, hogy a partnerek felekezeti hovatartozásának tényeivel is megvilágítsuk a házaspáros keveredés irányultságait. Ennek kapcsán fel kell vetni azt a kérdést, hogy a megfigyelt dominánsan magyar (és német) orientáció elbírja-e a nemzetiségek helyi képviselőitől vonatkozó információk próbáját. Mint látni fogjuk, a kérdés megválaszolása nem egyszerű. Megkívánja az összehasonlítható népességi adatok módszeres minősítését, mivel ezek kizárólag a vallási és az anyanyelv szerinti összetételre állnak rendelkezésre.

A 3. táblázat sokfajta részben váratlan eredményei közül négyet érdemes különlegesen kiemelni.

Mindenekelőtt a magyar vegyes házaspáros partnerek megoszlása figyelemre méltó, amennyiben ezek viszonylag magas arányban vannak jelen a közismerten allogén rekrutációjú vallási csoportokban, mint a görög katolikusok és az evangélikusok (ez utóbbiaknak meglepésszerűen még abszolút többségét is alkotják), míg arányuk elég közepes az elvben „színmagyarnak” ismert felekezetek itteni képviselőinél, így a reformátusoknál és az unitáriusoknál.

Nagyvárad. Izraelita templom

Fotó: a Magyar Zsidó Levéltár tulajdona

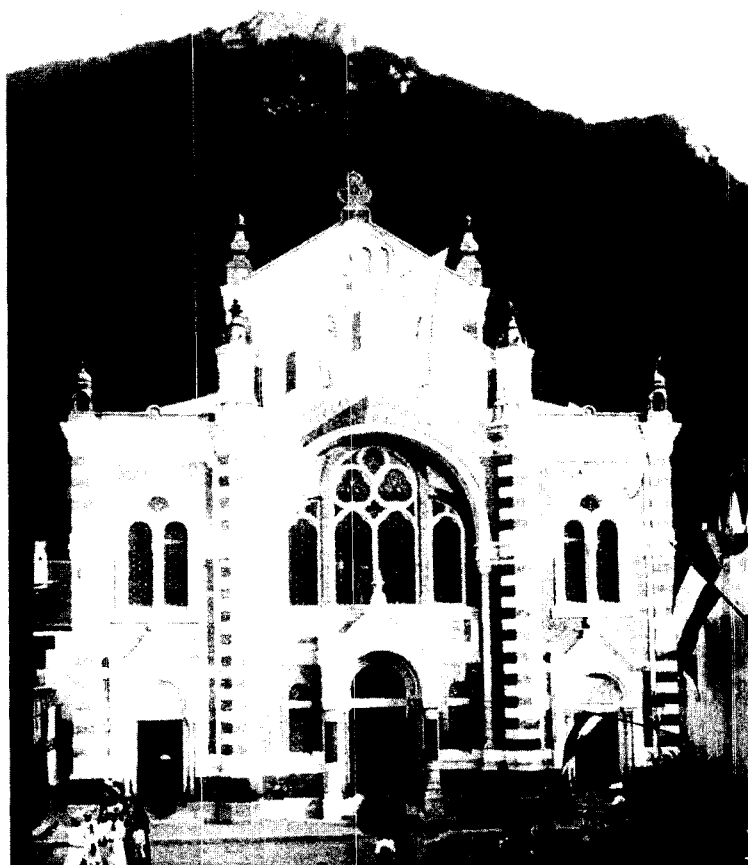

Temesvár. A gyárvárosi zsinagóga, 1910 körül

A legnagyobb – római katolikus – felekezet tagjai viszont fele-fele arányban magyarok, illetve németek. Ezek szerint az érintett zsidók partnerei között – s ez valószínűleg a pravoszlávokra is vonatkozik, akiknek egytizede magyar nevű – a magyarság túl van képviselve az allogén többségű felekezeteknél, és alul van képviselve a legmagyarabbaknál. Úgy is lehet mondani, hogy a zsidó–magyar vonzáskör logikája a tendenciálisan a felekezetek *kisebbségi helyzetű* tagjait különösen gyakran közelíti egymáshoz. A görög katolikus és a helyi evangélikus magyarok egy (talán jelentős) része maga is minden bizonnyal az asszimiláció útján vált magyar nevűvé. Itt tehát a magyarságban „újonnan jöttek”, a (Németh László-féle) „jöttmagyarok” találkozásának trendjét is tetten érhetjük, amit a marginálisok közösségének és egymással való azonosulásának értelmében lehet elemezni.

Elképzelhető, hogy a német nevű (úgyszintén a román) partnerek viszonylag magas aránya az

ugyan kisszámú unitárius és a nagyobb számú református között valami hasonlóra mutat: a keresztény többségeken belüli kisebbségek és a zsidóság közötti sajátos közeledésre. A katolikusok közötti nagy arányú német pedig világosan jelzi, hogy a bányász városok legnagyobb nemzetiségi tömbje, a svábság egyes részlegei a helyi zsidósággal hasonlóan közeli kapcsolatban álltak. Ugyanakkor a németek viszonylag alacsony és az egyéb szlávok elenyésző képviselete az evangélikusok között a szász–zsidó, illetve a helyi szlovák–zsidó distanciát demonstrálja. Ez annál is érdekesebb eredmény, hogy egyebütt Magyarországon (például Budapesten) általában a többségükben, mint ismeretes, német és szlovák eredetű evangélikusok mutatták a viszonylag legintenzívebb „befogadási készséget” a zsidók iránt mind a házaspiacon,¹⁹ mind az iskolázást²⁰ vagy a „betéréseket”²¹ illetően. Felmérési eredményeink az evangélikus–zsidó közelség tényét nem cáfolják ugyan, hiszen – a 3. táblá-

Brassói Zsinagóga

Fotó: a Magyar Zsidó Levéltár tulajdona

zat utolsó oszlopának tanúsága szerint – az evangélikusok népességi számarányukhoz képest mintegy kétszeresen túl vannak képviselve a keresztény vegyes házások között, ez azonban, úgy látszik, csak a helyileg kisszámú magyar nevű, vagyis valószínűleg jórészt elmagyarosodott allogén evangélikusra vonatkozik.

Evvel máris felidézttük a keresztény vegyes házások felekezeti reprezentációjának egyenlőtlenségeit. Ezen a téren a legfeltűnőbb az evangélikusoké mellett a görög rítusú felekezetek híveinek jelentős (a pravoszlávoknál duplányi) és az unitáriusoknak ennél sokkalta nagyobb (több mint tízszeres) túlképviseltsége, míg a két másik nagy keresztény valláscsoport tagjai átlagosan vettek részt a vegyes házások mozgalomban. Ezek az eltérések kétfajta s egymással ellentétes okszerűséggel értelmezhetők. A görög egyházak tagjai valószínűleg csak látszólag mutatnak fel túlréprezentációt, hiszen a vallási megoszlásra vonatkozó adat 1910-re vonatkozik, míg a velük való zsidó-keresz-

tény frigyek csak 1918 után lesznek viszonylag gyakoriak. Ekkorra azonban a városok elrománosodásával a görög egyházak népességi számarányai is igen jelentősen megnöttek, úgyhogy valójában inkább a görög rítusú hívők alulreprezentációjáról lehet beszélni a mozgalomban. Ami az unitáriusokat és a magyar evangélikusokat illeti, ezek ténylegesen a többenél sokkal aktívabban vegyültek el zsidókkal a helyi házások piacon, éppúgy, mint egyebütt. A csekély esetszám ellenére az unitáriusok itteni túlképviseltsége szemléltetően tanúskodik a felekezeti legliberálisabb hírvé és a többi keresztény egyház szempontjából antitrinitárius teológiája miatt nemegyszer „zsidózónak” beállított reformált gyülekezet nyitottságáról a zsidók iránt.

Végül fontos eredményeket sugall a 3. táblázat az etnikai csoportok közötti kapcsolatok természetéről is. Adatainkból formálisan csak a románok általános alulreprezentáltsága és a németek, valamint az egyéb szláv (szerb, szlovák) nevűek jelentős túlréprezentáltsága tűnik ki. Ami fontosabb, a magyarok is kissé alulképviselve kerülnek ki a vegyes házások és a népesség etnikai összetételének összehasonlításából. Ezek

szerint tehát nem beszélhetnénk úgy, mint fentebb, a mozgalom különleges magyar orientációjáról. Az ilyen érvelés azonban hamis premisszákon nyugszik. Az összehasonlítás két tétele ugyanis nem egyenmű, amennyiben a magyar *nevűek* előfordulása kerül összevetésre a magyar *ajkúak* becsült arányával – hiszen a vizsgált városi népességek névanyagára nézve semmifajta támpontunk nincs. Így azonban az összehasonlítás még hozzávetőlegesen sem elfogadható. Mindkét számba vett jelenséget történelmi fejlődési dinamikájában tekintve, a névmagyarosító mozgalom – különösen keresztény környezetben – sokkal lassabban (statisztikailag majd' hogy csak elenyésző arányban) hatott,²² míg a nyelvi asszimiláció éppen a századforduló évtizedeiben gyorsult fel, és fordította át az ország népességi többségét allogénből magyarrá. A három vizsgált városban is a magyar *nyelvűek* aránya az 1890 és az 1910 közötti húsz év alatt 57%-ról 67%-ra emelkedett (igaz, ebbe a növekedésbe a helyi zsidóság magyarosodása is beleszámítandó).²³ Vagyis az

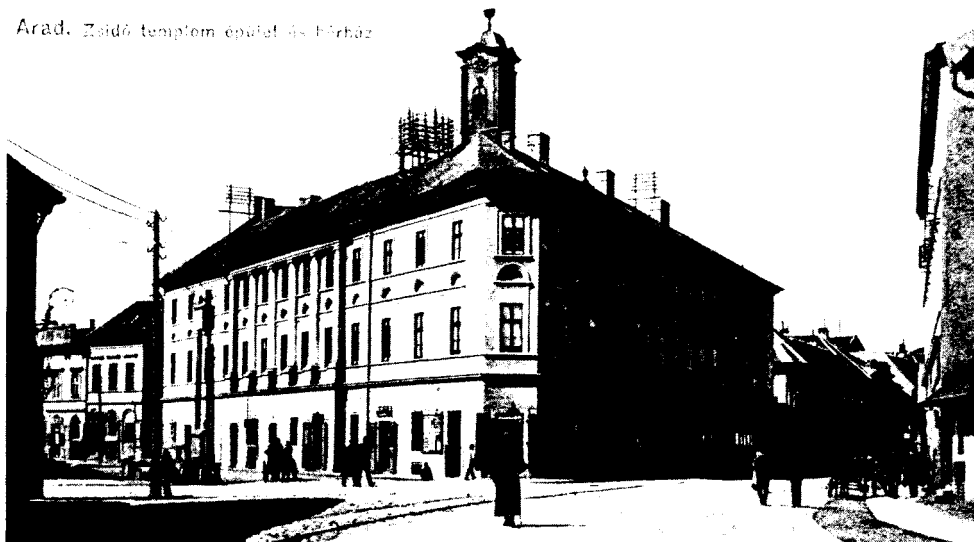
1920-ban 58%-nyira becsült magyar nyelvű népességnek nem kisért – minimálisan egyharmadnyira – *idegen nevékből* kellett állnia.²⁴ Ennél fogva minden bizonnyal nem lehet átlagosan több mint 35–40%-nyi magyar névvel számolni. A magyarok erős túlképviselettsége a zsidó vegyes házások partnerei között evvel lényegében jól valószínűsíthetőnek, ha nem közvetlenül bizonyítottnak is tekinthető.

A zsidó vegyes házasságok kiemelt magyar irányultságát Erdély városaiban a két világháború közötti időszakra egyébként egy korabeli román felmérés is jól mutatja.²⁵ E szerint a vegyes házasságra lépő zsidó férfiak 63%-a, míg a zsidó nők 47%-a magyar nemzetiségű partnert választott, szemben 14, illetve 31% román és 21, illetve 18% német partnerrel. Ami pedig válási gyakoriságukat illeti, a magyar–zsidó vegyes házásoknál ennek kockázata mindkét nemnél a homogám frigyek után a magyarokkal (s a zsidó férfiaknál emellett a németekkel) való kapcsolatnál volt a legkisebb. Az eltérések minden viszonylatban igen csak szignifikánsak, hiszen például a zsidó férfiaknál a magyar és a német nőkkel kötött házasságok válási kockázata egytizednyi – azaz alig több mint a homogám zsidó házasságoknál, ahol ez 7% – míg a román nőkkel kötötteknél már 15% és az egyéb szláv nőkkel kötötteknél 19%.²⁶ Ezek a teljes körű felmérésen és a nemzetiség deklarált meghatározásán alapuló adatok tehát tételesen megerősítik a magyar orientáció dominanciáját az impériumváltás utáni évtizedekben, de egyben a fentebb javasolt elemzést is a két nem eltérő helyzetéről a nemzeti kapcsolatháló és a házaspár erőterében. A férfiak magyar kapcsolatai továbbra is meghatározóbbnak bizonyultak házaspár „vegylés” esetén, mint az érintett nőké.

JEGYZETEK

1 Lásd A felekezeti közötti házasságok általános szociológiája a régi rendszer idején. *Zsidóság, modernizáció, polgárosodás*, Cserépfalvi, Bp., 1997. 196–248. o., különösen 233–237. o.

Arad. Zsidó templom épület és bérház

Arad. Zsidó templom épület és bérház

Fotó: a Magyar Zsidó Levéltár tulajdona

2 Annál kevésbé, mivel a nem asszimilációs jellegű ún. „álvegyes” zsidó–keresztény házasságok az asszimilációs jellegűekhez képest valószínűleg igen ritkák. Az előző jegyzetben idézett 1941-es helyzetben például Budapesten a zsidó férfiak körében 335 „asszimilációs” zsidó–keresztény házasságot azonosíthatunk 25 más jellegűvel szemben (tehát olyanokkal, melyeket „vegyesként” írtak be az anyakönyvbe, és zsidó vallású nőlegényt keresztény vallású, de az 1939-es második zsidótörvény szerint törvényesen zsidónak számító menyasszonyt kötött össze).

3 A felmérés, paradox módon, még a Ceausescu-éra utolsó éveiben készült dr. Mihail Gheorghiu (Jászvásár) és dr. Viktor Neumann (Temesvár) közreműködésével. Ezúton is köszönetemet fejezem ki kitűnő román kollégáim áldozatkész és a korabeli viszonyok között minden bizonnyal nem is egészen veszélytelen segítségéért.

4 Technikai okokból Aradra nézve nem sikerült feldolgozni az 1922 utáni anyakönyvi adatokat.

5 1910-ben 15 155 lélekkel, a város lakosságának közel negyedével Nagyvárad zsidóságának lélekszáma messze megelőzte a korabeli Debrecenét (8406), Pozsonyét (8207), Máramarosszigetét (7981), Munkácsét (7675), Szatmárnémetiét (7194), Kolozsvárét (7046) vagy Szegedét (6907). Arad (6295) és Temesvár (6728) lélekszámban ezeket követte a népesebb vidéki hitközségek sorában. (*Magyar statisztikai közlemények*, 64. 105–109. o.)

6 Nagyvárad (harmad-negyedrész katolikussal, reformátussal és zsidóval) felekezetiileg, Arad (30% nem magyar ajkúval 1900-ban) és Temesvár (64% nem magyar ajkúval 1900-ban) etnikailag volt igen kevert város.

7 Az 1900-as népszámláláson Nagyvárad zsidósága már

96%-ban, Aradé 74%-ban és a többségi népességét illetően (mint az előbbi jegyzetből kitűnik) túlnyomóan allogén Temesvárott is 59%-ban magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A nyelvi asszimiláció gyorsaságára jellemző, hogy 1880 és 1910 között a magyar nyelvű zsidóság aránya Aradon 72%-ról 97%-ra, Temesvárott pedig 27%-ról 65%-ra emelkedett. Az erre vonatkozó összesítést lásd idézett könyvemben: *Zsidóság, modernizáció, polgárosodás*, 171. o.

8 Ez különösen jól kimutatható a világi és neológ hitközségi elit tagjaira nézve. Így például (Brassót is ideszámítva) a négy város 217 prominens neológ személyisége között, akiknek nevét az Ujvári Péter szerkesztette *Magyar-zsidó lexikon* említi (Budapest, 1929), kerek 40% magyar nevet viselt. Ez még a megemlített 27 ortodox személyiség 15%-ánál is így volt.

9 Így a Tisza–Maros köze törvényhatósági jogú városainak házasodó zsidó férfiai közül ezekben az években 13% kötött vegyes házasságot, megelőzve e tekintetben a budapesti (10,5%), a kecskeméti (12,1%) vagy a pozsonyi (10%) rokon népességeket. A zsidóság viszonylag intenzív házassággyűlése az egész régióra jellemző volt, hiszen 1915–1918-ban a Tisza–Maros köze házasodó zsidó férfainak már 22%-a lépett vegyes házasságra, szemben a budapesti 19%-kal. (Népmozgalmi adatok a *Magyar statisztikai közlemények*, új sorozat, 32, 32–55. o., 50, 42–69. o. és 70, 8–9. o. alapján.)

10 Nagyvárad kivételével mind a négy városban a neológ hitközségek hívei abszolút többségben voltak. Nagyváradon viszont a *Magyar-zsidó lexikon* 1929-es adatai szerint az ortodoxia a helyi zsidóságnak mintegy 75%-át tette ki.

11 Felvételi eredmények, a nem egyértelműen kódolható nevek kihagyásával.

12 A felvételen elvben minden egyes zsidó partner által kötött vegyes házasság adataihoz kódolásra kerültek egy-egy homogám zsidó házasság adatai. A valóságban azonban a közvetlenül nem ellenőrzött inunkatársak mindig kissé több homogám házasságot kódoltak a „biztonság kedvéért”, hiszen ezek csak az összehasonlítás céljából megfigyelt mintacsoport gyanánt szolgáltak, és 1922 utánra egyáltalán nem kódolták le Arad vegyes házasságait. Ezért az 1919 utáni eredmények csak érdemben (az adatok kifejezte tendenciák szempontjából), és nem pontosan hasonlíthatók az 1919 előtti évcsoportokra vonatkozó eredményekkel.

13 Felvételi eredmények, a nem egyértelműen kódolható nevek kihagyásával.

14 Amennyiben a névmagyarosítások az asszimiláció előrehaladott állapotát fejezik ki, ami a neológ zsidóságra sokkal jellemzőbb, mint az ortodoxiára, ez a megfigyelések szerint korai demográfiai depresszióval, a termékenység gyors csökkenésével is együtt járt a századforduló óta. A kevésbé asszimilált német nevek között logikusan általában tovább fenn kellett maradnia a nagyobb gyermekszaporulatnak. Erre az összefüggésre azonban egyelőre csak közvetett bizonyítékaim vannak, a kérdést közelebbről megvilágító s csak nyersanyag-

ként meglévő budapesti, szegedi és kiskunhalasi demográfiai felvételeim eredményeinek kiértékelése hiányában.

15 Lásd Rétegmobilitás, státusmobilitás és felekezeti vegyes házasságok Budapesten a két világháború között. *Szociológiai Szemle*, 1993. 3. sz. 4–45. o. *Önazonosítási sorválasztás*, Bp. Új Mandátum, 2001., 198–241. o.

16 Felvételi eredmények. A nem egyértelműen kódolható nevek nélkül.

17 A *Magyar statisztikai közlemények*, 64, 108. o. adatai alapján.

18 A *Magyar Statisztikai Szemle*, 1929. 2. sz. 84. o. adatai alapján. Keresztények Aradon, Temesváron és Nagyváradon.

19 Lásd például az 1. jegyzetben idézett tanulmányom erre vonatkozó adatait, id. könyv, 210. és 212. o.

20 Erre nézve lásd munkámat: Vallási szegregáció és iskolai piac: más vallású diákok a felekezeti gimnáziumokban (1867–1944). *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867–1945)*, Replika, Bp., 2000. 169–192. o., különösen 176–179., 183–185., 190. o.

21 Lásd például az idevágó 1941-es adatokat a tanulmányomban: Zsidótörvények és életfeltételek a szociális jelzők tükrében (1938–1943). *Zsidóság, modernizáció, polgárosodás*, i. m. 296. o.

22 A gyenge keresztény részvétel pontosabb dokumentálására a névmagyarosítási mozgalomban, melynek aktivistái 1900 és 1918 között közel 60%-ban zsidók voltak, lásd Kozma István: Családnévváltoztatás és történelem, 1894–1956. *Századok*, 1997. 2. sz. 283–452. o. Lásd úgyszintén Kozma Istvánnal írt könyvünket. *Név és nemzet*, Bp., Osiris, 2002. 82–83. o.

23 A *Magyar Statisztikai Szemle*, 1929. 2. sz. 84. o.

24 Ez az egyharmados feltevés valószínűleg erős alábecsülés, és a valóság inkább feléhez közeli magyar nevűt mutatna. Kovács Alajos az 1920-as évek végének minisztériumi tisztviselő gárdájában, amikor az ország népessége kilencztedében magyar nyelvű volt, és a névmagyarosító mozgalom az allogén hátterű keresztény hivatalnokréteg jó részét már magyar nevévé változtatta, még mindig körülbelül egyharmadnyi idegen nevűt talált. Ugyanő a csonka ország délkelet-alföldi megyéinek (Békés, Bihar, Csanád-Arad-Torontál és Csongrád) vármegyei törvényhatósági tisztviselői között is 39%-nyi idegen nevűt azonosított. Lásd cikkét A nevek és névváltoztatások statisztikája. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1930. 3. sz. 228–240. o., különösen 230. o.

25 Lásd erre vonatkozó tanulmányomat: Csoportközi távolság, réteghelyzet, a zsidó–keresztény házasságok dinamikája Erdélyben a világháborúk között. *Korunk*, 1991. 8. szám, augusztus, 941–954. o. Ez a munka Petru Ramneantu és Weinberger Mózes egykori cikkein, illetve az általuk használt adatbank másodelemzésén nyugszik. A megfigyelt vegyes házasságokat 1920 és 1937 között kötötték.

26 *Uo.* 943–944. o. Lásd még *Önazonosítás, sorválasztás*, id. könyv. 189. o.